

Антропологічний тип людей липицької культури

Липицька культура була поширена у Верхньому Подністров'ї в I—II ст. н. е. Більшість дослідників вважає носіїв липицької культури представниками фракійських, точніше дакійських племен, жителів Балканського півострова. Відомі їх неукріплені поселення з напівземлянками. Ці люди ховали померлих у безкурганних могильниках з обрядом тілоспалення в урнах. Випадки тілопокладення мало відомі¹. У Подністров'ї ця культура, як і лукашівська, є однією з перших культур полів поховань (у Подніпров'ї такими пам'ятками слід вважати зарубинешські).

Сусідами липицького населення, що частково проникали на його територію, були пшеворські племена, поширені в основному в межах сучасної Польщі. Східні сусіди носіїв липицької культури — племена зарубинешські, що жили у Подніпров'ї, в українському і білоруському Поліссі, а також на Волині.

Джерела липицької культури слід шукати на території сучасної Румунії. Поява цих племен у Верхньому Подністров'ї, можливо, пов'язана із складними політичними подіями на початку нашої ери на території Дакії (завоювання Дакії римлянами і перехід вільних даків через Карпати на північ)².

Антропологічний матеріал липицької культури дуже незначний. Один могильник поблизу с. Звенигород Пустомитівського р-ну Львівської обл. був розкопаний в 1953—1955 рр. в уроч. Гоева Гора експедицією Львівського історичного музею, якою керував І. К. Свешников. Придатними для дослідження виявилися два жіночих черепи, що зберігаються в Музеї антропології МДУ (пох. № 17, інв. № 10465; пох. № 20, інв. № 10466). Другий могильник липицької культури досліджений тією ж експедицією в с. Болотне Перемишлянського р-ну Львівської обл. в уроч. Оселище. Звідти також походять два жіночих черепи, передані в Музей антропології МДУ (пох. № 1, інв. № 10470; пох. № 2, інв. № 10471). Таким чином, зараз нам відомо всього чотири черепи людей липицької культури. Нижче дається їх опис (таблиця).

№ 10465. Череп належить жінці віком 35—45 років. Виличні дуги, носові кістки, невеликі ділянки мозкового відділу зруйновані. Шви пошкоджені.

Об'єм черепа середній у масштабах жіночих величин (1382 см³). Поздовжній (177 мм) і висотний (від точки базіон 131 мм, від точки поріон 122 мм) діаметри, а також найменша ширина (95 мм) лоба середні. Поперечний діаметр (146 мм) і вушна ширина (129 мм) великі. За формою череп брахікранний (черепний показчик 82,5). Лоб похилий (кут від точки назіон 81°, від точки глабела — 74°). Рельєф не дуже розвинутий (надперенісся — бал 2, зовнішній потиличний горб — бал 1, соскоподібні відростки — бал 3).

Виличний діаметр (127 мм) середній, а висота обличчя велика як за абсолютною своєю величиною (верхня — 70 мм, повна — 109 мм), так і відносно ширини (верхньолицьовий показчик 55,1, лицьовий — 85,8). Значні величини має верхня (103 мм) і середня ширина (94 мм) обличчя. У вертикальній нормі воно ортогнатне (загальний кут обличчя 87°, кут альвеолярної частини — 86°). Орбіти високі (висота 38,5 мм,

¹ Смішко М. Ю. Липицька культура.— В кн.: Археологія Української РСР. К., 1975, т. 3; Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. К., 1975.

² Цигилик В. М. Племена липицької культури.— В кн.: Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. К., 1976.

Таблиця. Основні розміри жіночих черепів липицької культури

Ознаки та показники	Інвентарні номери				
	10465	10466	10470	10471	$\bar{x}/n$
1. Поздовжній діаметр	177	177	177	187	179,5 (4)
8. Поперечний діаметр	146	136	128	144	138,5 (4)
17. Висотний діаметр (базіон — брегма)	131	132	132	128	130,8 (4)
20. Висотний діаметр (поріон — брегма)	112	107	105	112	109 (4)
9. Найменша ширина лоба	95	89	100	93	94,2 (4)
45. Вилічний діаметр	127	122	130	134	128,2 (4)
48. Верхня висота обличчя	70	69	67	68	68,5 (4)
72. Загальний кут обличчя	87	78	86	85	84 (4)
74. Кут альвеолярної частини обличчя	86	75	84	72	79,5 (4)
84. Черепний показник	82,5	76,5	72,3	77	77,1 (4)
48 : 45. Верхньолицьовий показник	55,1	56,6	51,5	50,8	53,5 (4)
52 : 51. Орбітний показник	92,8	83,6	71,8	85,6	83,4 (4)
54 : 55. Носовий показник	46,2	43,9	51	48	47,3 (4)

ширина від точки максиллофронтале 38,5 мм, показник 92,8). Ніс вузький, показник 46,2, ширина 24,5 мм, висота 53 мм). Виступання носових кісток і перенісся значне (симотичний показник 72,7, висота 4 мм, ширина 5,5 мм; максиллофронтальний — 48,6, висота 9,0 мм, ширина 18,5 мм). Іклові ямки неглибокі (22 мм). Профілювання обличчя у горизонтальній площині середнє (назомалярний кут 144°; зигомаксиллярний — 136°). Нижня щелепа середніх розмірів (виросткова ширина 123 мм, білогіальна — 91 мм, довжина від кутів 71 мм, від виростків — 97 мм).

№ 10466. Добре збережений череп належав жінці 20—25 років. Шви черепа відкриті.

Розміри мозкового відділу у масштабах чоловічих величин малі, а у масштабах жіночих — середні або навіть великі (об'єм черепа 1382 см³). Поздовжній діаметр (177 мм) великий, а поперечний (136 мм) — середній. Форма доліхокранна (черепний показник 76,5). Висотний діаметр від точки базіон великий (132 мм), від точки поріон — малий (107 мм). Ширина (103 мм) потилиці і лоба мала (найменша 89 мм, найбільша 111 мм). Нахил лоба великий (від точки назіон 83°, від точки глабела 77°). Рельєф виражений слабо (надперенісся — бал 2, зовнішній потиличний горб і соскоподібні відростки — бал 1).

Обличчя має середню ширину і висоту (вилічний діаметр 122 мм, верхня висота 69 мм, повна висота 110 мм). За показником воно вузьке (верхньолицьовий — 56,6). Значну величину має верхня (98 мм) і середня ширина (91 мм) обличчя. Висота (32 мм) і ширина орбіти (від точки максиллофронтале — 38,3 мм) малі. За показником вони середньовисокі (83,5). Ніс вузький (ширина 20,5 мм, висота 46,6 мм, показник 43,9). Кут виступання носа (23°) середній у масштабах жіночих величин і незначний у масштабах чоловічих величин. Виступання перенісся і носових кісток невеликі (максиллофронтальна висота 8,3 мм, ширина 21,5 мм; симотична висота 2,9 мм, ширина 8 мм). Кут виступання альвеолярної частини обличчя вказує на мезогнатність (75°; загальний лицьовий кут 78°). У горизонтальній площині профілювання лица виражене різко (назомалярний кут 138°, зигомаксиллярний — 121°). Іклові ямки глибокі (55 мм). Нижня щелепа велика у масштабах жіночих величин (виросткова ширина 115 мм, білогіальна ширина 100 мм, довжина від відростків 108 мм, довжина від кутів 79 мм). Стертість зубів невелика.

№ 10470. Череп належав жінці, що мала вік приблизно 40—50 років. Зруйновані окремі ділянки як мозкового, так і лицьового відділів. Шви пошкоджені. Були облітеровані, очевидно, лише окремі їх ділянки.

Об'єм черепа малий (1183 см³). Поздовжній діаметр у масштабах жіночих величин великий (177 мм), поперечний — малий (128 мм). За формою череп доліхокранний (72,3). Висотний діаметр від точки базіон (132 мм) великий, від точки поріон — малий (105 мм). Значні величини мають найменша ширина лоба (100 мм) і потилиці (111 мм), середні — найбільша ширина лоба (114 мм) і вушна ширина (120 мм). Лоб виступає сильно (кут від точки назіон 87°, від точки глабела — 83°), має метопічний шов. Рельєф виражений слабо (надперенісся, зовнішній потиличний горб і соскоподібні відростки — бал 2).

Обличчя невеликих розмірів (верхня висота 67 мм, повна висота 112 мм, виличний діаметр 130 мм, верхньолицьовий покажчик 51,5). Орбіти низькі (висота 29,5 мм; ширина від точки максиллофронтале 41,5 мм, покажчик 71,8). Ніс середньоширокий (ширина 25 мм, висота 49 мм, покажчик 51). Максиллофронтальна ширина велика (24 мм). У вертикальній нормі обличчя ортогнатне (загальний кут 87°). У величині кута альвеолярної частини спостерігається лише незначне відхилення в бік мезогнатності (84°). У горизонтальній площині профілювання обличчя виражене різко (назомаллярний кут 136°, зигомаксиллярний — 127°). Іклові ямки глибокі (55 мм). Нижня щелепа велика у масштабах жіночих величин (виросткова ширина 118 мм, бігональна ширина 107 мм, довжина від виростків 106 мм, довжина від кутів 76 мм). Стертість зубів вище середньої.

№ 10471. Череп віднесено з деяким сумнівом до жіночих. Вік померлого — приблизно 35—45 років. У черепа пошкоджені права скронева область і ліва вилична дуга. Шви мають значні пошкодження. В області точки обеліон сагітальний шов з помітними слідами облітерації.

Об'єм черепа у масштабах жіночих величин можна вважати великим (1427 см³). Значними є поздовжній (187 мм) і поперечний (144 мм) діаметри. За формою череп доліхокранний (черепний покажчик 77). Висотний діаметр середній (від точки базіон — 128 мм, від точки поріон — 112 мм). Лоб похилий (кут від точки назіон 82°, від точки глабела 76°). Найменша ширина лоба середня (93 мм), а найбільша (120 мм) та вушна ширина (129 мм) і ширина потилиці (109 мм) великі. Рельєф виражений слабо (надперенісся і зовнішній потиличний горб — бал 2, соскоподібні відростки — бал 1).

Обличчя широке (виличний діаметр 134 мм, верхньолицьовий покажчик 50,8). Його висота середня (верхня — 68 мм, повна — 109 мм). Значні величини мають верхня (104 мм) і середня ширина обличчя (96 мм). Орбіти середньовисокі (висота 33,8 мм, ширина від точки максиллофронтале 39,5 мм, від точки дакріон — 38 мм). Ніс середньоширокий (ширина 24 мм, висота 50 мм). Загальна величина лицьового кута вказує на ортогнатність (85°). Величина ж кута альвеолярної частини обличчя (72°) показує чіткий альвеолярний прогнатизм. Поєднується ця риса з незначною величиною кута виступання носа (15°). У горизонтальній площині профілювання обличчя різко виражене (назомаллярний кут 138°, зигомаксиллярний кут — 136°). Глибина іклових ямок середня (4 мм). Нижня щелепа великих розмірів (виросткова ширина 119 мм, бігональна ширина 98 мм, довжина від виростків 103 мм, довжина від кутів 79 мм). Стертість зубів вище середньої.

Черепи липицької культури в середньому мають мезокранну форму мозкової коробки. Розміри її, як і обличчя, середні. Орбіти середньовисокі, а ніс середньоширокий. Горизонтальне профілювання різко виражене. Перенісся виступає середньо.

Повна відсутність порівняльних даних про людей липицької культури значно збільшує труднощі, пов'язані з характеристикою описаних

черепів. Завдання ускладнюється й тим, що всі чотири екземпляри належать жінкам. Відомості ж про жіночі черепи інших культур здебільшого відсутні або менш численні, ніж про чоловічі черепи. Однак автор вважає потрібним звернути увагу на ряд своєрідних рис, передусім на характерну морфологічну різнотипність. Так, значні коливання дають величини черепного покажчика. У двох випадках з чотирьох спостерігається помітне зрушення від ортогнатності до мезогнатності. На це слід вказати ще тому, що зазначена особливість представлена у черепів не з одного, а з двох різних могильників. Серед європейських груп таке зрушення простежується частіше на півдні, ніж на півночі, що якоюсь мірою дає підставу припускати наявність зв'язку дослідженої групи з людьми більш південних областей. На різноманітність форми мозкової коробки серед фракійських краніологічних серій звернула увагу М. С. Великанова у монографії, присвяченій давньому населенню Молдавії³.

Джерела липицької культури археологи шукають, як згадувалось вище, на території сучасної Румунії. Антропологічні спостереження, таким чином, не суперечать уявленням дослідників про зв'язок липицького населення з фракійським світом.

Антропологічний матеріал наступного періоду з даної території зараз відсутній. Проте навряд чи можна припустити, що участь липицької культури, яка має незначний ареал, була відчутною в дальшому етногенезі населення Подністров'я.

Т. С. КОНДУКТОРОВА

Антропологический тип людей липицкой культуры

Резюме

В настоящее время известны четыре черепа людей липицкой культуры (все женские). Два из них происходят из могильника у с. Звенигород Пустомытовского р-на Львовской обл. в уроч. Гоева Гора, два других — из могильника у с. Болотное Перемышлянского р-на Львовской обл. в уроч. Оселяще.

Черепы липицкой культуры в среднем имеют мезокранную форму мозговой коробки. Размеры ее средние, как и размеры лица. Орбиты относительно высокие, а нос — среднеширокий. Горизонтальная профилировка лица резко выражена. Переносье выступает средне. Для исследования черепов характерна морфологическая разнотипность. Так, большие колебания показывают величины черепного указателя. В двух случаях наблюдается заметный сдвиг от ортогнатности к мезогнатности. Эта черта в какой-то мере дает основание предполагать наличие связи исследованной группы с людьми более южных областей. Антропологические наблюдения не противоречат представлениям археологов о связи липицкой культуры с фракийским миром.

І. Ф. ТОЦЬКА

Нові дослідження підлоги Софії Київської

У 1974—1975 рр. під час охоронних археологічних досліджень, пов'язаних з роботами по перекладці електрокабеля в Софійському соборі, здобуті нові дані про стародавню підлогу храму.

Підлога Софійського собору відігравала велику роль в оздобленні інтер'єру, тому її влаштуванню приділяли постійну увагу як в XI ст., так і в наступні часи. Під час археологічних досліджень Д. В. Мілеєва (1909 р.), експедиції АН УРСР (1936 р.) та широких розкопок під

³ Великанова М. С. Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. М., 1975.